

'Het bombardement op Ypenburg'

Cees Nootboom: een jeugd in Rijswijk

Diana van Dijk

Als klein jongetje is Cees Nootboom vanuit zijn ouderlijk huis aan de Lijsterbeslaan in Rijswijk getuige van het bombardement op Ypenburg. Een paar dagen later maakt hij samen met zijn vader de intocht van de Duitsers mee. Beide gebeurtenissen maken een onuitwisbare indruk op hem.

Inleiding

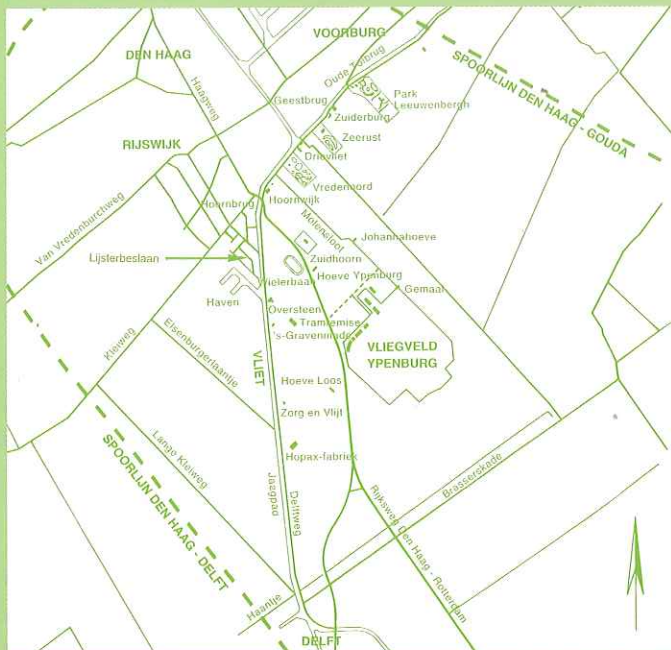
Begin 1998 ben ik op de overzichtstentoonstelling over het leven en werk van de schrijver Cees Nootboom (1933-) in het Letterkundig Museum in Den Haag. Meteen bij binnenkomst, in de eerste vitrine, liggen een paar oude zwart-wit fotootjes van Cees als klein jongetje. Het is niet veel. Cees met zijn zusje op de kleuterschool in Den Haag. Cees met zijn zusje en broertje aan de Vliet. Bij die laatste foto staat als onderschrift: Rijswijk, circa 1942. Niets schokkend. Vast het obligate zondagmiddag uitstapje van een Haagse familie. Totdat mijn oog op de volgende foto valt. Ik zie een vrolijke en keurig uitgedoste familie Nootboom midden op straat. Waar is de foto genomen? In Rijswijk? Aan de overkant van de huizen is nog net een stuk land zichtbaar. Waar gaan ze naar toe? Naar de kerk? Naar een bruiloft? Het staat er niet bij. Plotseling is mijn interesse gewekt. Thuis sla ik het Schrijversprentenboek op dat over de schrijver is samengesteld en mijn vermoeden is juist. Cees Nootboom heeft een deel van zijn jeugd in Rijswijk gewoond. Van 10 juni 1939 tot 4 april 1944 om precies te zijn. Eerst aan de Vondellaan 41 en later aan de Lijsterbeslaan 30. Maar waarom is de familie op de foto op zijn zondags gekleed? Ik besluit het de schrijver brutaalweg te vragen. En iemand van rooms-katholieken huize had het kunnen bedenken. Zijn zus Hanneke doet haar eerste heilige communie!

Veel meer over zijn Rijswijkse jaren weet hij mij niet te vertellen. Er schiet hem geen naam van school of kerk te binnen. Hij vindt het heel jammer, maar hij herinnert zich nauwelijks iets van die tijd. Hij is ooit in Rijswijk terug geweest, maar niets riep een punt van herkenning op. Alles was veranderd. Alleen Het Landje aan de overkant van zijn ouderlijk huis, waar nu huizen staan en het bombardement op Ypenburg dat vergeet hij nooit meer.

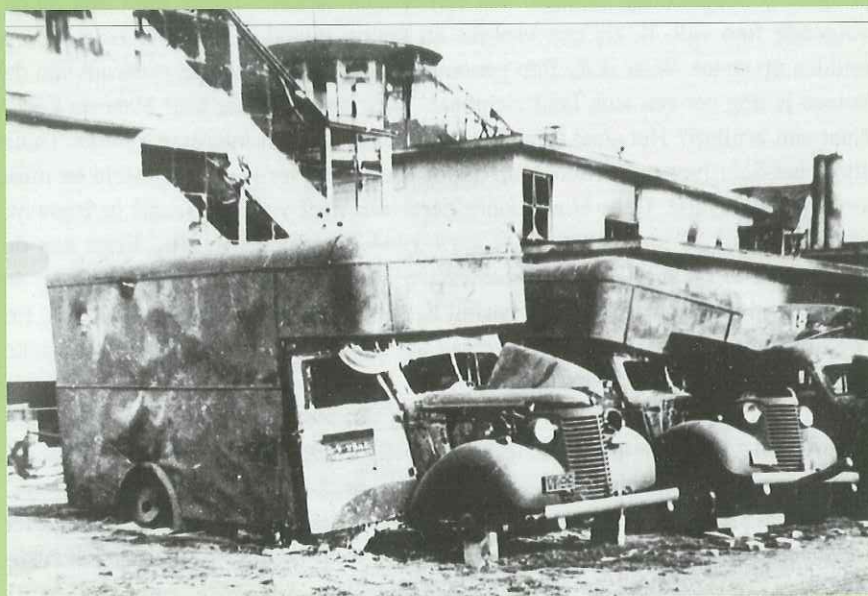
Het Landje

Aan de overkant van zijn ouderlijk huis aan de Lijsterbeslaan 30 is een onontgonnen

*Historische Vereniging Rijswijk
Jaarboek 1998*

1. Het vliegveld Ypenburg en omgeving op 10 mei 1940.
Uit: *Om nooit te vergeten - Rijswijk in de Tweede Wereldoorlog, Rijswijkse Historische Reeks 1991.*

2. Vernielde gebouwen en voertuigen op het vliegveld Ypenburg in de meidagen van 1940. Foto Gemeentearchief Rijswijk. Sectie luchtmachthistorie van de staf bevelhebber der luchtstrijdkrachten.

stuk land, grenzend aan het bos van Piet de Graaf, de beheerder van het verlaten kasteel Te Hoorn. Een prachtig gebied voor kinderen uit de buurt om in te dwalen en te spelen. Op ongeveer zesjarige leeftijd maakt Cees daar zijn eerste grote ontdekkingsreis. Later zouden er nog vele volgen. In het verhaal *'Langs de Sahara'*, in de bundel reisverhalen *'Waar je gevallen bent, blijf je'*, schrijft Cees Nooteboom het volgende over dit gebied uit zijn jeugd:

'Toen ik een jaar of zes was lag er voor ons huis in Rijswijk een stuk verwilderd terrein dat ik het Landje noemde. Het was geheimzinnig. Hoge planten die nu tot mijn middel komen gaven het een karakter van oerwoud en nu nog zie ik het voor me: een gevaarlijk gebied dat ik met mijn angsten en fantasieën in kon vullen. Er wordt me vaak gevraagd waarom ik zoveel reis. Ik denk omdat de wereld nu het Landje geworden is. De spinsels, de fantasieën worden door het landje aangewakkerd, vooral daar waar het zichtbare niet helemaal benoemd kan worden.'

In 1955 schrijft Nooteboom zijn eerste roman *'Philip en de anderen'*, een dromerig-poëtisch verslag van een zwerftocht door Frankrijk. In het eerste hoofdstuk gaat de hoofdpersoon Philip op bezoek bij zijn oom Alexander. Hij ontmoet op straat een meisje uit de buurt die hem vraagt mee te gaan naar Afrika:

(...) 'hier om de hoek is Afrika. Het was een stuk land, waarop binnenkort huizen zouden gebouwd worden, want er stond een groot bord: Hier Te Bouwen Huizen Te Koop. (...) De grond was vol kuilen en er was een grote plas vol slijmerige lichtgroene waterplanten. Verder waren er af en toe stukken grijzig, hard zand en een kleine heuvel van vettige gele grond, leem denk ik, - maar er stonden ook struiken, en scherp hoog gras, met soms bereklauwen en boterbloemen.'

Het reizen en zwerven is voor Cees Nooteboom begonnen in dit Landje. Wie zijn reisreportages en verhalen leest, verbaast zich over de vele landen die hij de afgelopen jaren heeft bezocht. Van Perzië tot Birma, van Japan tot Mali. Al jaren is Spanje zijn tweede vaderland, waar hij zomers op het eiland Menorca verblijft. Het reizen biedt hem de mogelijkheid te ontsnappen aan de claustrofobie van het dagelijks leven. En het reizen helpt hem om te herinneren. Zijn opschrijfboekje gaat altijd mee. Pas veel later verwerkt hij de aantekeningen tot verhalen en gedichten. Hij is voortdurend op zoek naar sporen van het verleden in het heden. 'Je kunt reizen om je te verplaatsen, om je te amuseren, om iets nieuws te ontdekken, om ergens anders juist niet te zijn, maar je kunt ook reizen om te herinneren, of om je te helpen bij het herinneren.'

Beelden van oorlog

De meeste mensen kunnen zich nog wel iets van hun eerste levensjaren herinneren: de geboorte van een zusje of broertje, de kleuterschool, bepaalde geuren en kleuren. Zo niet de schrijver Cees Nooteboom. 'Ik heb met mijn eigen geheugen altijd op gespannen voet geleefd. Ik heb er geen, zeg ik altijd, maar dat is natuurlijk niet waar. Aan de andere kant, veel ervan heb ik ook niet in voorraad. Anderen kunnen hun hele kindertijd, compleet met data, scholen en voorvallen oplepelen als waren ze hun eigen computer, maar dat kan ik niet. Er zijn documenten ge-

noeg die bewijzen dat dat zo is, maar het lijkt meestal alsof de tijd die achter me ligt in elkaar is gestort.'

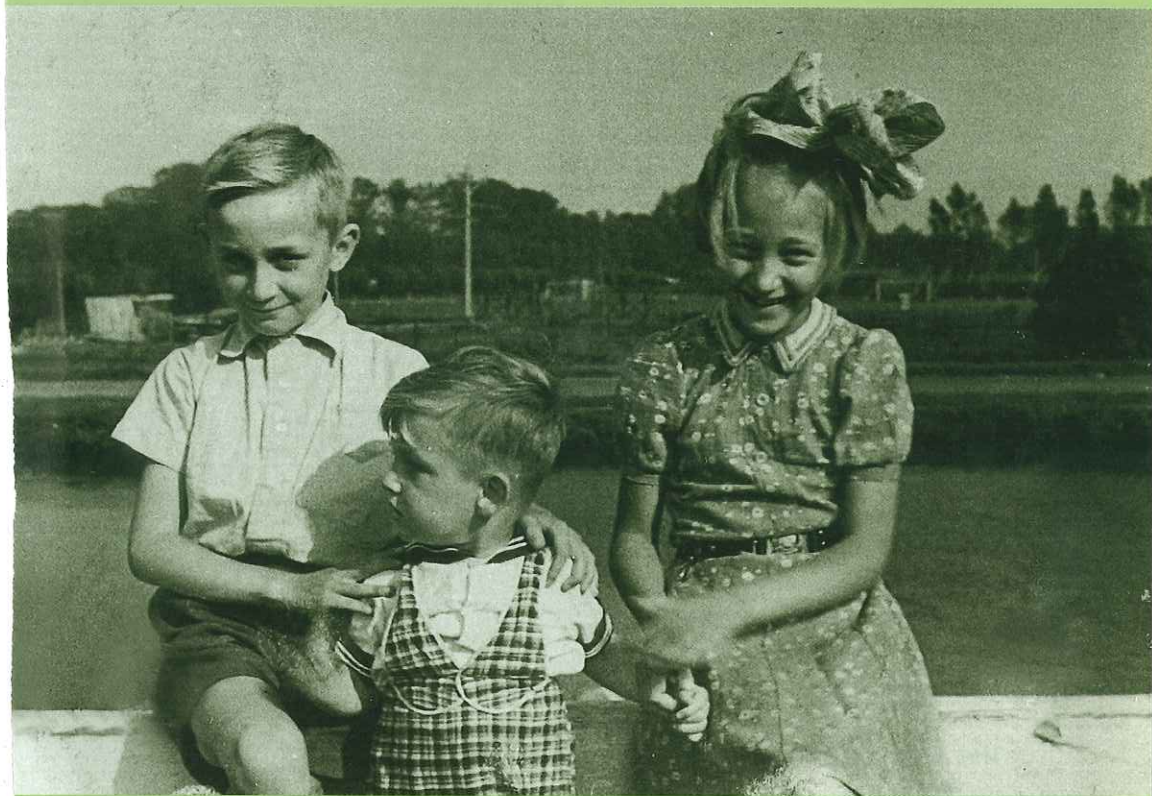
Alles voor zijn zesde levensjaar is weggevaagd, verdwenen door een immense klap: het bombardement op Ypenburg op 10 mei 1940. Een traumatische ervaring waar hij later in zijn romans, reisverhalen en lezingen nog vaak op terugkomt.

Op 10 mei 1940 begint voor zijn gevoel het leven pas echt. In het verhaal *'Zonnig Madeira'* uit de bundel reisverhalen *'Een avond in Isfahan'* zegt hij over zijn mistige jeugdjaren: 'Sommige mensen hebben een buitengewoon concreet verleden. In hun hersens bevinden zich genummerde archiefmappen, de foto's liggen op volgorde, als ze rechts-omkeert maken vinden ze moeiteloos de weg terug naar de moederschoot. Ik niet. Ik weet nooit iets. Het is er wel, zeggen ze, maar als het zo is, dan is de kast op slot en de sleutel weg. Af en toe vind ik een bij niemand horend gezicht, een vergeelde foto zonder bijschrift, van oude brieven kan ik me nooit voorstellen dat ik ze zelf geschreven heb, kortom, als ik omdraai naar het punt waar ergens mijn geboortedag moet liggen - als ik tenminste geboren ben - dan zie ik een regenachtig, nevelig landschap met veel bordjes verboden toegang, opgebroken weg of tijdelijk gesloten. Na mijn twintigste wordt het iets beter, maar een schrijver zonder jeugdherinneringen is een reiziger zonder kaartje, hij moet maar zien dat hij er komt.'

Cornelis Johannes Jacobus Maria Nootboom is geboren in Den Haag op 31 juli 1933. Hij heeft een ouder zusje Hanneke. Zijn vader is handelaar in textiel. Na verschillende verhuizingen in Den Haag, vestigt het gezin Nootboom zich op 10 juni 1939 aan de Vondellaan 41 in Rijswijk. Op 12 april 1940, een maand voor het bombardement op Ypenburg, verhuizen ze naar de Lijsterbeslaan 30. Op 5 oktober 1940 wordt zijn broer Huub geboren.

Vader Nootboom verlaat op 5 augustus 1943 het gezin en vestigt zich weer in Den Haag. Op 28 maart 1944 scheiden de ouders en kort daarna verhuist moeder met het zusje en broertje van Cees naar Barneveld-dorp. Cees gaat naar zijn vader in Den Haag. Zijn vader hertrouwt en uit dit huwelijk wordt een halfbroer Hugo geboren. Cees woont bij zijn vader totdat de voedselsituatie zo verslechtert dat hij naar zijn moeder wordt gebracht. Op 17 maart 1945 overlijdt zijn vader in Voorburg aan de verwondingen die hij heeft opgelopen bij het bombardement op het Haagse Bezuidenhout op 3 maart 1945.

Cees Nootboom is zes jaar oud als hij samen met zijn vader getuige is van het bombardement op Ypenburg, de brand van Rotterdam en later de intocht van de Duitsers. Deze beelden maken een enorme indruk op hem. Veel later als hij voor *Het Parool* en *De Volkskrant* actuele reportages schrijft over de Hongaarse opstand in 1956 en de woelige Parijse meidagen van 1968 herinnert hij zich weer de geur van oorlog: 'een geschroeide lucht'. Over de tragedie in Boedapest schrijft hij: '(...) de aanblik van lijken van mensen van de geheime politie, met geld in hun mond, waar de voorbijgangers opspogen. De beelden van oorlog, die ik her-

*3. Cees met zusje en broertje aan de Vliet
Collectie Cees Nootboom.*

kende, rook en puin.(...) Het klinkt wat pathetisch, maar ik geloof dat die ervaringen mij voor altijd getekend hebben.'

Maar het zijn vooral de reizen naar Duitsland die hem in gedachten terugbrengen naar zijn kinderjaren.

Van begin 1989 tot juni 1990 verblijft Cees Nootboom in Berlijn op uitnodiging van de DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst). Hij is daar getuige van de val van de Muur. Voor onder andere Elsevier, De Volkskrant en Die Tageszeitung schrijft hij artikelen over Duitsland en Berlijn, die later gebundeld zijn in het boek *'Berlijnse Notities'*. De Duitse vertaling zou in 1991 bekroond worden met de *Preis zum 3 Oktober*, genoemd naar de dag waarop de Muur viel. In het eerste artikel over Duitsland, in die bundel, beschrijft hij wat er in 1989 door hem heen ging bij de grenspost tussen West- en Oost-Duitsland: 'Ik heb een of ander papier niet gehaald, een *Genehmigung*, begrijp de Vopo niet meteen die vanuit zijn hok tegen me begint te schreeuwen, moet met mijn auto uit de rij en opzij parkeren en te voet naar een houten barak lopen waar iets betaald moet worden. Niets aan de hand, maar het is al gebeurd: het geschreeuw, het Duits, het uniform, van die oorlog kom ik nooit af.'

Het bombardement op Ypenburg

In november 1991 spreekt Cees Nootboom een rede uit in het Auditorium Maximum van de Universiteit van München. Hij vertelt aan Duitse studenten hoe hij op 10 mei 1940 met een donderende klap tot Europeaan werd geslagen door de intocht van de Duitsers. Het bombardement op Ypenburg noemt hijzelf één van zijn tien meest Europese ervaringen. Hij had dit verhaal een week eerder voor andere toehoorders ook al verteld:

'Ik vertel het opnieuw omdat ik noch het verhaal van mijn europeanisatie, laten we het zo maar noemen, noch dat van mijn verhouding tot Duitsland - en die twee

horen bij elkaar - kan vertellen zonder dat eigenaardige kernmoment. Het is natuurlijk niet waar dat op dat ogenblik mijn leven begon, maar het lijkt erop. Aan de tijd van voor die tiende mei heb ik, hoe onvoorstelbaar-het ook klinkt, geen bewuste, precieze herinnering. Nooit zal ik een *A la recherche du temps perdu* kunnen schrijven omdat die eerste zes jaar, mijn kindertijd, werkelijk *perdu* zijn, verloren, weggewaaid, overstemd door het geluid van Heinkels en Stuka's die het vliegveld Ypenburg vlak bij Den Haag bombardeerden. Mijn vader, die later in diezelfde oorlog bij een bombardement zou omkomen, heeft een fauteuil op het balkon gezet en kijkt het aan. Natuurlijk heeft hij iets gezegd, maar in mijn herinnering zegt hij niets, hij zit daar, kijkt uit over de weilanden en ziet hetzelfde als ik,

4. De familie op weg naar de Eerste Communie van Hanneke. Collectie Cees Nootboom

mannen die dwaas uit de hemel komen vallen aan parachutes, die ons land komen 'bezetten', voor het eerst betekent dat woord iets. Later heb ik bedacht, of me herinnerd, of verzonnen dat mijn vader me minachtte. Ik beefde voortdurend, mijn rug werd met ijskoud water gewassen zodat dat op zou houden. Twee soorten vliegtuiggeluid herinner ik me, het helse gejam en gesnerp van die eerste dagen, de rode horizon van het brandende Rotterdam, die daarbij hoorde, sirenes, afweergeschut, verre bominslagen, en dan, een paar jaar later, het oneindig monotone dreunen, alsof er op een bas werd gestreken die zo groot was als de hemel zelf, van de luchtvloot die Duitsland ging bombarderen, dreigend was dat geluid, wraakzuchtig, noodlot en dood hoorden daarbij, dood die werd teruggebracht waar hij vandaan gekomen was. Lancasters heetten die vliegtuigen, en het antwoord daarop waren weer de V2's van Werner von Braun, die ook al in de

buurt van ons huis werden gelanceerd in de richting van Londen, een gekrijs uit de onderwereld dat leek voort te komen uit een apocalyptische lichtglans, alles de stof voor nachtmerries. Een paar dagen later marcheerden de troepen binnen. De vijandige troepen. Vreemd genoeg herinner ik me dat als iets wat gebeurde in totale stilte, en dat kan niet. Ze droegen laarzen, er waren vaandels, trommels, er

werden bevelen gegeven die ik dus pas later zou horen, toen ik oorlogsfilms zag, dat harde schreeuwen dat in de wind verwaait en tegen de oren ketst. Maar toen hoorde ik alleen maar dat niets dat stilte heet, en dat de stilte geweest moet zijn van de volwassenen om mij heen, van de nederlaag. Pas veel later heb ik me gerealiseerd dat Duits de eerste vreemde taal geweest is die ik gelezen heb. Proclamaties van de Ortskommandant, doodvonnissen op plakkaat op de muren geplakt, de onontkoombare stem die soms door de ramen naar binnen waaide en alweer een overwinning aankondigde, een bord op een lijk waarop stond 'ik ben een plunderaar', liederen van voorbij marcherende troepen die toen ze aan de andere kant op marcheerden niet meer zongen. Het is misschien hier dat de vervalsing van de herinnering begint.'(...) 'Waarom ging ik, zeven of acht jaar oud, naar het angstaanjagendste aller wezens, een Duits officier, om te vragen hoe laat het was? Uit dergelijke imponderabilia, onweegbare nietigheden, blijkt later de herinnering te bestaan.'

Vader

Cees Nootboom heeft maar weinig herinneringen aan zijn vader. Hij heeft hem nauwelijks gekend en hij kan zich niet herinneren ooit met hem gesproken te hebben. Hij herinnert zich geen stem, geen geluid. Er heeft alleen nog een paar foto's en wat tekeningen. Verder een stomme film die keer op keer in zijn geheugen wordt afgedraaid en die verschillende keren in zijn werk terugkeert: we zien een vader die op het balkon van zijn huis aan de Lijsterbeslaan een fauteuil neerzet en vandaar af rokend en zwijgend naar het bombardement op Ypenburg kijkt en we zien een zoon die beeft en trilt en wiens rug met koud water wordt afgewassen. De zoon is bang dat zijn vader hem om zijn angst haat.

Hetzelfde beeld komt ook voor in de roman *'De ridder is gestorven'*. De ik-schrijver in het boek maakt het boek van zijn gestorven vriend en schrijver André Steenkamp af die bezig was met het schrijven van een boek over een gestorven schrijver. Het leven van Steenkamp wordt langzaam ontsluit:

'In de ogen is iets bijgeschilderd, aan de mond iets bijgeverfd dat hij zich herinnert. Gebeurtenissen, twee. Een is de ontzettende zak met vliegtuigen die boven zijn huis wordt leeggeschud. Hij woont bij een militair vliegveld en twee dagen lang vallen die vliegtuigen zwarter en zwarter over het huis. Ze janken, branden en duiken keer op keer over de al te groene zomerse weilanden achter hun huis. Alles wat hij aanraakt in die dagen trilt, en hij weet dat zijn vader hem haat - zolang de aanvallen duren trilt hij, koud water helpt niet. En dit is ook bijna de enige herinnering die hij heeft aan zijn vader: een man die een stoel buiten heeft laten zetten, op het balkon, en vandaar rokend en zwijgend naar het vechten kijkt. Na twee dagen is het over, en nog twee dagen later neemt zijn vader hem mee, samen zien ze de Duitsers binnentrekken. De straat is breed, de mensen langs de kant zijn stil, en daar tussendoor, in het prachtige midden, trekt en ratelt het eindeloze grijze leger.'

Steenkamp kan het verleden niet loslaten. Overal duiken dezelfde beelden op:

‘Waar, in welke hoek van zijn lichaam storten nu die brandende vliegtuigen neer, waar wordt zijn moeder geslagen en huult ze, waar verlaat zijn vader met stomme gebaren het huis? Overal, samenscholend, troepen de herinneringen samen, altijd aanwezig, altijd machtig.’

In een interview in 1996 voor de Franse televisie geeft Cees Nootboom in vloeiend Frans nog eens aan hoe traumatisch die beelden van de oorlog voor hem zijn geweest. Die tijd was voor hem letterlijk ‘un choc’. Hij verloor zijn vader bij een bombardement en zijn moeder verdween voor een lange tijd uit zijn leven. Na de oorlog groeide hij op bij de Franciscanen in Venray die voor hem de vaderrol vervulden. ‘J’ai eu beaucoup de pères.’

Later keert Cees Nootboom terug naar het huis in Den Haag waar hij vanaf 1944 met zijn vader woonde. Op zoek naar resten van het verleden, maar er is niets meer. De hele wijk is weggevaagd. Alleen een kale vlakke. Het enige wat hij vindt is de dop van een fluitketel, maar die bewaart hij niet eens.

Het dichte paleis

Op 7 december 1997 houdt Nootboom op uitnodiging van Bertelsmann AG (‘Berliner Lektionen’) opnieuw een rede in Berlijn. Hij spreekt daar onder andere over zijn gebrek aan geheugen.

Het paleis van het geheugen, waar Augustinus het over heeft, waarin men kan ronddwalen en allerlei schatten terugvindt, blijft bij hem dicht. Hij mag er niet eens in. (.....) ‘flarden, schimmen, fragmenten, dat is alles wat ik achter de vervuilde of gebroken ramen van mijn *palazzo*, dat overigens in een landstreek schijnt te staan waar het altijd halfdonker is, kan waarnemen.’

Voor het eerst bekennt hij, dat zijn dichte paleis niet alleen te maken kan hebben met de verdoving van de donderende klap van de eerste oorlogsdag. Het zijn de vele verhuizingen als klein jongetje, de oorlogsjaren, de chaos, de scheiding van zijn ouders, de evacuatie, de hongerwinter, de dood van zijn vader die ervoor gezorgd hebben dat ‘iets radicaal en voorgoed was uitgewist’, waardoor hij met lege handen achterbleef.

De ruïnes en gaten die hij de allereerste keer in Berlijn aantrof, vertelden hem ook iets over zijn eigen leven. Wat in de oorlog met deze stad is gebeurd, gebeurde ook, maar dan natuurlijk op veel kleinere schaal, met zijn eigen leven. Dit alles verklaart zijn fascinatie met het verleden, met de stad Berlijn en met het reizen. Het biedt hem de mogelijkheid om reizend en denkend zelf een leven te verzinnen. De eerste stap zette hij in het Landje aan de overkant van zijn huis in Rijswijk.

Diana van Dijk, Breda 1998

Gebruikte literatuur

Cees Nootboom is een veel bekroonde en vertaalde schrijver, met name in Duitsland is hij zeer gewaardeerd. Naast romans en reisverhalen bestaat zijn werk uit poëzie, toneel, essays en vertalingen. Voor een overzicht van zijn leven en werk verwijst ik naar het Schrijversprentenboek *'Ik had wel duizend levens en ik nam er maar een'* over Cees Nootboom dat vorig jaar ter gelegenheid van de tentoonstelling in het Letterkundig Museum verscheen. In de leeszaal van het Letterkundig Museum in Den Haag bevindt zich een uitgebreide knipselmap over Cees Nootboom. Het Gemeentearchief in Den Haag beschikt over video- en radio-opnames van Cees Nootboom.

Primaire bronnen

Bevolkingsregister van de Gemeente Rijswijk.

Gemeentearchief, Den Haag.

Telefonische informatie van Cees Nootboom

Interview met Cees Nootboom in het programma *Reference ou les mots de l'aventure* met Philippe Lapousterle op 22 september 1996 voor TV5.

Romans/Essays

'Philip en de anderen', 9e druk Querido Amsterdam, Salamander 50, 1991

'De ridder is gestorven', 5e herziene druk, Grote ABC 419, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1982

'Een avond in Isfahan'. Reisverhalen uit Perzië, Gambia, Duitsland, Japan, Engeland, Madeira en Maleisië, Grote ABC 309, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1978

'Rituelen', Grote ABC 246, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1980

'Voorbij Passages', Grote ABC 408, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1981

'Waar je gevallen bent, blijf je', Privé-domein 89, 2e druk, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1984

'Berlijnse notities', 5e druk, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1993

'De ontvoering van Europa', Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 1993

'Terugkeer naar Berlijn', rede gehouden in Berlijn op 7 december 1997. Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 1998.

Secundaire bronnen

De Vlaamse Gids, tweemaandelijks tijdschrift, 84/1, jan/feb. Cees Nootboomnummer p7-p59.

Bzzletin, nr 168, Cees Nootboomnummer, september 1989.

Tonny van Wissen, 'Een controleur van de werkelijkheid'. In: *Diepzee*, nr 1, 1993, p29-p32.

'Ik had wel duizend levens en ik nam er maar een', Schrijversprentenboek over het leven en werk van Cees Nootboom, nr 40, Atlas/Letterkundig Museum Den Haag, 1997.